

GRAMMATISATSIOONITEOORIAST TÄNASE PILGUGA*

Helle Metslang

Helsingi Ülikool / Tallinna Ülikool

---

1. Kujunemine ja põhiseisukohad

Grammatisatsiooniteooriat võiks määratleda kui keeleteaduse haru, mis uurib grammatika kujunemise reeglipärasusi. Teooria keskne mõiste on grammatisatsioon – grammatika kujunemise protsess, mis ilmneb nii ajaloolises kui ka sünkroonses plaanis. Grammatisatsiooniteooria kujunes oma tuumosas välja põhiliselt 20. sajandi lõpukümnenditel. Läbi arutelude ja vaidluste kujunesid välja teooria põhiseisukohad, ilmusid olulisemad tööd; huvi grammatisatsiooniprotsesside vastu haaras paljusid keeleteadureid. Olles koostanud varem selle teooria lühiülevaated (Metslang 2002, 2006), vaatleksin nüüd ta praegust olukorda: mis arengujärku on jõutud, mis probleemid on ilmnunud, millist rakendust ja levikut teooria on leidnud. Enne aga meenutame eelviidatud kirjutistele toetudes olulisemat selle teooria kujunemisest ja põhiseisukohtadest.

Grammatisatsiooni all mõistetakse tavaliselt grammatilise ainese kujunemist leksikaalsest või leksikaalgrammatilisest materjalist, näiteks pöördelõppude kujunemist personaalpronoomenitest, määravate artiklite kujunemist demonstratiivpronoomenitest, umbmääraste artiklite kujunemist asesõnastunud arvsõnast tähendusega 'üks', abiverbide kujunemist sisukatest verbidest, kaassõnade kujunemist noomenitest, käändelõppude kujunemist kaassõnadest. Need on järkjärgulised protsessid, kus muutuseelne ja -järgne kasutus eksisteerivad pikka aega kõrvuti. Ilmekas näide grammatisatsiooni kohta on eesti komitatiivi kujunemine (1): nimisõnafraasi peasõnaks olnud latiivivormist *kansak* (täendus umbes 'seltsi, seltskonda') kujunes kaassõna *kaas*, mis kasvas nimisõnaga kokku käändelõpuks; paralleelselt sõnaliigi ja funktsiooni muutmiseiga lühenes sõnakuju ja tähendus muutus järjest üldisemaks.

Autor tänab kasulike märkuste, küsimuste ja kommentaaride eest toimetajaid ja anonüümseid retsensente. Tööd on toetanud Eesti Teadusfond, grantid nr 5970 ja 6147.

(1) *kansak* > *kāsak* > *kāsa*² > *kāsa* > *kās* > *kas* > -*ka* > -*Ga* (Rätsep 1979).

Teiselt poolt saab grammatiseerimise mõista ka laiemalt, grammatika kujunemise protsessina üldse. See tõlgendus haarab ka näiteks struktuuride kujunemist ja ümbermõtestamist, eesti keeles näiteks selliseid tõuse lauselisusastmestikul nagu soovlausemallide ja kvotiivi kujunemine kõrvallause ja lauselühendite iseseisvumise baasil, vrd. (2a) ja (2b), (3a) ja (3b), (4a) ja (4b), vt nt Campbell 1991, analoogilisi juhte eri keeltest vt Vallauri 2004.

- (2a) Ma soovin, et sul kõik hästi läheks.
 (2b) Et sul kõik hästi läheks!
- (3a) Oleks hea, kui ta nüüd rongile jõuaks.
 (3b) Kui ta nüüd rongile jõuaks!
- (4a) Mu sõber ütles oma venna varsti tagasi tulevat
 (4b) Vend tulevat varsti tagasi.

Valdavalt on see temaatika, millega keeleajaloo uurijad on tegelnud juba ammu. Üksikud kujunemislööd rühmituvad samalaadseteks nii ühe keele piires (nt selliste eesti kaassõnade nagu *seltsis*, *käes*, *ääres*, *juures* kujunemine genitiivtribuudiga laiendatud nimisõna baasil), naaberkeelte juures keelekontaktide toel (nagu partitiivist kvotiivi kujunemine eesti, liivi, läti ja leedu keeles) kui ka päris kaugetes keeltes või eri aegadel, kus kontaktimõju ei anna oletada (nagu üldküsümuse tähise kujunemine sõnast 'või': eesti *vä*, vene *li*, läti *vai*, hause *kō*, baski *ala*, gruusia *tu* – vt Heine, Kuteva 2002: 226–227; 2005: 208). Viimane näide juhatab meid juba keeletüpoloogia juurde, mis traditsiooniliselt on otsinud paljudele keeltele ühiseid jooni ja jõudnud seeläbi ka ühiste arengute otsimise juurde. Need kaks suunda keeleteaduses, ajalooline keeleteadus (peamiselt indoeuroopa keelte ajaloo uurimine) ja tüpoloogia, ongi grammatiseerimisteooria allikateks. Termin „grammatiseerimine“ (prantsuse keeles *grammaticalisation*) võttis kasutusele 1912. a prantsuse lingvist Antoine Meillet oma töös „L'évolution des formes grammaticales“ Kuni 1970. aastateni nägi keeleteadus grammatiseerimises keele ajaloolise arengu analüüsi vahendit. 1970. aastail vaatenurk avardas: hakati vaatlema ka sünkroonias esinevat varieerumist, kus ühes kasutusviisis on keelend mingisse grammatilisse funktsiooni nihkunud ja teises mitte (nagu näiteks sõnakujud *vaatamata*, *hoolimata*: kord

on nad siirdunud kaassõnadeks, millel pole midagi tegemist kellegi vaatamise või hoolimisega, nt *Vaatamata tormile / hoolimata tormist jõudis laev õigel ajal kohale*, teinekord aga jäänud lauselühendi peassõnadena toimivateks *mata*-vormideks, nt *Kellestki hoolimata trügis Tõnu elus edasi*; vt Uuspõld 2001).

Grammatisatsioon on niisiis sõna või vormi suundumine mingit grammatilist funktsiooni täitma. Paralleelselt – mitte küll päris samas rütmis – kulgeb mitu muutust: struktuuriomadused mõtestatakse ümber (toimub reanalüüs), tähendus nihkub ja muutub abstraktsemaks, keelendi kuju redutseerub. Kõik need muutused saavad teoks, kui uus mõtestus keelekõnelejate seas laialt levib. Eri suunad tõstavad esile muutuste eri külgi: nii esitab B. Heine tähenduskeskne suund grammatisatsiooni peamiste, omavahel seostuvate mehhanismidena keelendi desemantiseerumise (tähenduse pleekumise), uutesse kontekstidesse üldistumise, dekategoriseerumise (seniste morfosüntaktiliste omaduste kaotamise) ning erosiooni (foneetilise redutseerumise) (Heine, Kuteva 2002: 2).

Komitatiivi kujunemise käigus toimus reanalüüs kaks korda: 1) nimi-sõnafraasi tõlgendamine kaassõnafrasina, mille käigus nimisõnafraasi (nagu **isan kansak*, tähendus umbes 'isa seltskonda') põhja hakati tõlgendama kaassõnafraasi (nagu nüüdissoome *isän kanssa*) põhjana; 2) kliitikuks muutunud kaassõna tõlgendamine käändelõpuna. Grammatiseeruv üksus kaotab järjest enam iseseisvust, muutub abisõnaks ja muutelõpuks, mis vajab kõrvale täistähenduslikku sõna või tüve; samas muutub tähendus järjest üldisemaks, mis võimaldab kokkusobivust järjest enamate sõnadega-tüvedega. Täendusnihete kohta on ühes grammatisatsiooniteooria põhiesitustest – B. Heine, U. Claudi ja F. Hünemeyeri raamatus „Grammaticalization. A conceptual framework” (1991: 160) – välja pakutud tähenduspiirkondade järjestus, mida mööda vasakult paremale tähendusnihked üldiselt kulgevad:

ISIK > OBJEKT > TEGEVUS > RUUM > AEG > KVALITEET

Näiteks komitatiivi funktsioonide lisandumine oleks selle loogika põhjal kaasnevalt isikult (*jalutab lapsega*) kaasnevale objektile (*käib kepiga*, *joonistab pliiatsiga*, *sõidab rongiga*) ja sealt edasi kaasnevale tegevusele (*loeb suure süvenemisega*).

Grammatikaüksuse tähendus on niisiis pleekunud, kasutusvõimalused avaramad kui ta leksikaalsel allikal. Seda näeme ka *vaatamata* ja

hoolimata näitel: toimides kaassõnadena, sobivad nad kõikvõimalike olukordade ja tegevuste möödussuhete väljendamiseks; verbide *vaatama* ja *hoolima mata*-vormidena on aga nende koht vaid neis kontekstides, kus jutt kellestki, kes ei vaata või ei hooli.

Teine tasand, kus grammatisatsiooni käigus muutused toimuvad, on keelendi vorm, mis muutub kompaktsemaks ja kulub. Siin on välja toodud ahel, mille lülisid mööda muutused tüüpiliselt kulgevad (Hopper, Traugott 1993: 7):

TÄISTÄHENDUSLIK ÜKSUS > GRAMMATILINE SÕNA >
KLIITIK > MUUTEAFIKS > Ø

Näiteks komitatiivi *-ga* on alanud leksikaalsest sõnast *kansa* ja jõudnud välja muutelõpuni; vormi kulumine ehk reduktsioon seisneb lühene-mises (*kaas – kaa – -ga*). Kui grammatiseerub üksik sõna või sõnavorm, nagu küsipartikliks muutuv *või* või vestluspartikliks muutuv *oota*, siis ongi reduktsioon peamiseks vorminähtuseks: *vä, ot ~ ota*.

Grammatisatsiooniteooria tuuma võikski sõnastada järgmiselt: grammatikaelemendi kujundavad järkjärgulised, üldreeglina ühesuunalised muutused rööbiti keelendi tähenduses, vormis ja funktsioonis, mille käigus toimub ümbermõtestamine ja tekkinud ümbermõtestuse levimine.

Kõige laiemat ja intensiivsemat huvi pakkusid grammatisatsiooninähtused 1980.–1990. aastatel. Teooria uurimisvaldkonnaks kujunesid diakroonilise arengu ja sünkroonilise varieerumise seaduspärasused, andmete analüüs keeliti ja tüpoloogilises plaanis. Otsitakse grammatiseerumiskanaleid, mida arvatakse olevat piiratud hulgal. Ühtedel juhtudel on sama grammatikaüksuse juurde viivaid teid üsna vähe (nt artiklid on senistel andmetel pärit sõnadest tähendusega 'see' ja 'üks'), teinekord aga üsna mitu (nt futuurumi abiverbi algne tähendus võib olla 'tahtma', 'tulema', 'minema', 'hakkama' vm). Võrreldakse kokkupuutuvate keelte grammatiseerumisvalikuid: kas on ühist selles, millised kategooriad kujunevad, mille baasil nad kujunevad ning millised sarnaste valikutega piirkonnad keeltekaardil eristuvad (nt TULLA-futuurumid Põhja-Euroopas ning MINNA-futuurumid läänes – Dahl 2000).

2. XXI sajandi algus: stabiliseerumine, rakendused

Grammatisatsiooni mõiste ja grammatisatsiooniteooria on nüüdseks saavutanud üldise tuntuse ja leviku. Näiteks Google'i otsing 25. novembril 2005 andis otsingusõnale *grammaticalization* viimase aasta jooksul 117 000 viidet, 7. juulil 2006 juba 203 000. Samas näitab info selline maht ka seda, et sinne nüüdisolukorra ülevaade jääb paratamatult pealiskaudseks – kõik arengud ei pruugi silma hakata.

2.1. Üksiknähtuste uuringud. Teooria põhiline raamistik – põhimõisted nende süsteemsetes seostes, uurimispõhimõtted – on tänaseks paika saanud, teooriat rakendatakse järjest laiemalt mitmesuguste nähtuste uurimisel paljudes keeltes üle maailma, ka nt kreoolkeelte, vähe kirjeldatud või seni kirjeldamata keelte materjali mõtestamisel. Välitöödel kogutavas ja korpustesse talletatud keelematerjalis leidub andmeid grammatika sünkroonse kujunemise kohta. Tuntud töörihm on siin Kölni ülikooli afrikanistid, kelle hulka kuulub ka Bernd Heine – tema ja ta kolleegide grammatisatsiooniuuringud põhinevadki olulisel määral Aafrika keelte andmetel.

Teiselt poolt uuritakse järjest enam vanade kirjakeelte (ladina, itaalia, heebrea, inglise) tekstimaterjali; on koostatud vanade kirjakeelte korpusi, mille põhjal saab uurida grammatikanähtuste kujunemist ajaloolises plaanis. Üks tuntumaid korpusi on põhjanaabritel – Helsingi ülikooli inglise keele korpus aastaist 750–1700. (Nevalainen 2004; Selig 1992; Leiss 2000; Stark 2005)

Andmeid grammatisatsiooni käigus toimuvate tähendus- ja funktsiooninihete kohta on kogunenud nii palju, et nende põhjal on koostatud grammatisatsioonileksikon, Bernd Heine ja Tania Kuteva „World lexicon of grammaticalization” (2002), kus on loetletud kõikvõimalikud lähte- ja tulemkategoriad: mis milleks muutub ja mis millest tuleneb. Ühelt poolt leiab siit tuttavaid ülekandeid, nt kätt märkiva sõna baasil toimuvatele ülekannetele leiame eesti näited: KÄSI > AGENT (5a), KÄSI > LOKATIIV (5b), KÄSI > POSSESSIIV (5c).

- (5a) Ta sai *isa käest* riielda
- (5b) Päevitajad lesivad *päikese käes*
- (5c) Sinu raamat on *minu käes*

Leksikonis on sõna *käsi* kohta toodud näiteid kopti, kono (Niiluse-Sahara) eve (Nigeri- Kongo) jm keeltest, teiste hulgas ka eesti keelest (Heine, Kuteva 2002: 165–167). Teiselt poolt leidub üsnagi palju üllatavaid nihkeid: nii võib deminutiivsust väljendav liide pärineda last tähistavast nimisõnast, nt eve (Nigeri-Kongo) keeles *vi* ‘laps’, *ñútsu* ‘mees’, *ñútsuvi* ‘poiss’; omamist väljendava genitiivi funktsiooni täita sõna tähendusega ‘kodus’, nt ngiti (Niiluse-Sahara) keeles *bhá* ‘kodus’, *kamà* ‘pealik’, *dza* ‘maja’, *kamà bhá dza* ‘pealiku maja’ (Heine, Kuteva 2002: 65, 175).

Heine ja Kuteva leksikon, mis põhineb selle koostamise ajal autoritel olnud infol, on küll põhjalik, kuid kindlasti mitte täielik, pakkudes konkreetse keele tundjale nii avastamis- kui ka täiendamisrõõmu. Nõnda on raamatul nii teoreetilisi kui ka praktilisi kasutusvõimalusi, seda kasutas ka Lyle Campbell 31.10.2003 Tartus grammatisatsiooniseminaril praktiliste ülesannete lähtematerjalina.

2.2. Ülevaated, õpikud, ülikoolikursused. Stabiliseerumisest annab märku seegi, et grammatisatsiooniloenguid ja -kursusi leidub ülikoolide õppekavades, on ilmunud ülevaateraamatuid ja õpikuid nagu, Paul Hopperi ja Elizabeth Closs Traugotti „Grammaticalization” sarjas „Cambridge Textbooks in Linguistics” (esimene trükk 1993, teine trükk 2003) ja Gabriele Diewaldi „Grammatisierung” (1997); ka on koostatud kursuste võrgumaterjale (vt nt Lindstedt 2002; Hüning 2003; Höche 2005a, 2005b; Hurst 2005).

2.3. Konverentsid. Grammatisatsiooni teemadel on korraldatud mitmeid konverentse, neist tuntuim on rahvusvaheliste konverentside „New Reflections on Grammaticalization” traditsiooniks muutunud sari (esimene Potsdamis 1999, teine Amsterdamis 2002, kolmas Santiago de Compostelas 2005). Kahe esimese konverentsi ettekannete põhjal on ilmunud kogumikud sarjas „Typological studies in language: New reflections on grammaticalization” (toim. Ilse Wischer, Gabriele Diewald, 2002) ja „Up and down the Cline – the Nature of Grammaticalization” (toim. Olga Fischer, Muriel Norde, Harry Peridon, 2004). Neis kahes kogumikus (millest esimese sissejuhatav artikkel optimistlikum, teisel pessimistlikum) peegelduvad päris ilmekalt grammatisatsiooniteooria viimase aja arengud. Sel ajal kui rakendusi järjest lisandub, elab teoreetiline pool üle küllap tavalist etappi mis tahes teooria arenguloos: pärast kena süstemaatilise terviku kujunemist hakkab

sellesse väikesi mõrasid tekkima. Kahtluse alla langeb üks põhimõte teise järel: muutused pole alati ühesuunalised (sellest ka teise kogumiku pealkiri), muutusteahelad ei lähtu alati leksikast ega suundu nullväljendusse, muutused ei toimu paralleelselt mitmel keeletasandil ega alga tähenduse nihkumisest. Järeldatakse, et mitmed arvatud seaduspärasused osutuvad tendentsideks ja et oluline on jätkuv ja hoolikas konkreetse keelematerjali analüüs.

Kõigest hoolimata oli 2005. aasta konverents teemaderohke (üle 100 osavõtja); olulisemate teemaringidena tõusid esile nt grammatisatsioon ja keelekontaktid, prototüübid ja grammatisatsioon, nominalisaatorite grammatisatsioon, Ida-Aasia perspektiiv (New Reflections 3).

3. Kriitikat

Grammatisatsiooniteooriat on kritiseeritud nii seest- kui ka väljastpoolt. Esa Itkonen (1998, 2002) ja Brian Joseph (2001) on arutlenud, kas grammatisatsiooni on õieti olemaski, ja kui on, siis kas see pole pigem analoogia- jms loogikavõtete kombinatsioon või alltüüp.

Kõige rohkem on ilmselt vastu väieldud grammatisatsioonimuutuste ühesuunalisuse hüpoteesile nii sisu kui ka vormi osas (nt Newmeyer 1998: 260–278; Harris, Campbell 1995). Vastassuunalise muutumise, degrammatisatsiooni (või antigrammatisatsiooni – Haspelmath 2004) näideteks on kliitikuteks muutunud käändelõpud: nt inglise ja skandinaavia -s, lõunaeesti abessiivi-klitiseerunud lõpp (Kiparsky 2006); leksikaalseteks sõnadeks või tüvedeks pöördunud liited, nagu *ism* nii inglise kui ka eesti keeles (6); sidesõnad, nagu inglise *but, if*, eesti *aga, kui* (7), soome *jos > jossitella, jossittelu*; partikliteks muutunud sidesõnad, nagu eesti *aga* (8). Niisiis võivad suunamuutused jääda grammatika piiridesse, madaldades elemendi grammatisatsioonitasandit, nagu käändelõpu muutudes kliitikuks; teiselt poolt *aga* suunduda sõnavarra – *ismide, agade, kuide* degrammatisatsioon on ühtaegu ka leksikaliseatsioon.

(6) Ülikoolis õppisime igasuguseid *isme*.

(7) Siin on veel palju *agaid / kuisid*.

(8) On *aga* suured kõrvad!

Üheks degrammatiseerimise lemmiknäiteks, mis ühest kirjutisest teise (nt Newmeyer 1998: 273; Haspelmath 2004: 29; Brinton, Closs Traugott 2005: 58–59; Kiparsky 2006) rändab, on varasemas eesti keeles kliitikutest iseseisvunud partiklid *es* ja *ep*. *es* on teinud läbi arengu küsimuse markerist *-s* kliitikuks *-es* ja edasi vabaks partiklikuks *es*, kinnitava tähendusega *ep* samalaadselt *-p* > *-ep* > *ep*.¹ Rahvusvahelisse käibesse on need näited läinud Joel Nevisel (1986) ja Lyle Campbellil (1991) töödelt.

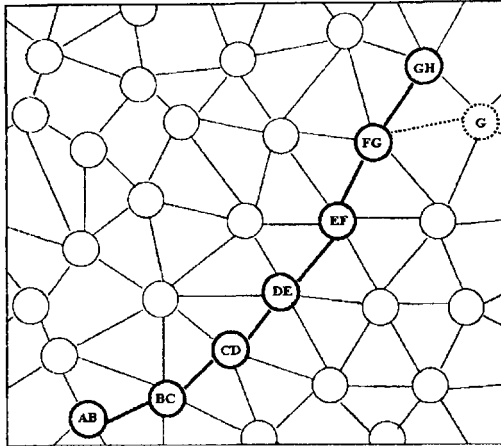
Debra Ziegeler (2003) näitab hiina modaalverbi *dei/dé* arenguid: leksikaalne verb 'saama, omandama' > abiverbina toimiv permissiivne verb 'lubama, võimaldama' > abiverbina toimiv kohustatust väljendav verb 'pidama' > leksikaalne verb 'vajama', mis ei nõua teist verbi laiendiks. Niisiis on leksikaalne verb muutunud abiverbiks ja tagasi leksikaalseks verbiks. Demodaliseerimine olevat toimunud ka rootsi keele ajaloos verbiga *må* 'võima', mis tänapäeval tähendab 'end tundma' (Ziegeler 2003: 243).

(9) Jag *mår* brå 'Ma tunnen end hästi'

Ühesuunalisuse hüpoteesi pooldajad Martin Haspelmath (1999), Paul Hopper ja Elizabeth Closs Traugott (2003) leiavad siiski, et domineeriv ja süstemaatiline grammatiseerimise suund on leksikast grammatikasse, täistähenduslikust sõnast grammatikavahendiks; vastupidised näited on üksikjuhtumid. Paul Kiparsky (2006) peab vastunäiteid analoogia ilminguteks nagu grammatiseerimise, mis tuleks analoogiaga ühte teoreetilisse raamistusse sulatada. Debra Ziegeler (2003) aga juhib tähelepanu sellele, et grammatiseerunud keeleelemendi edasised, muud tüüpi muutumised (postgrammatiseerimine) ei ole tagasimineku; muutused ei ole lineaarsed ja otsejoonelised edasi-tagasi minekud, vaid hargnenud kontseptuaalses võrgustikus, kus on teinekord mitu valikuvõimalust (joonis 1). Hiina modaalverb ei pöördu tagasi oma algse tähenduse juurde; ta läheb küll tagasi leksikaalsete verbide sekka, kuid hoopis teises suunas – uues tähenduses. Ka muud ühesuunalisust vaidlustavad näited ei ole tagasipöördumised lähtepunkti, vaid vähem grammatilisele keele alale. On päris loomulik, et ka grammatiseerunud sõna allub loomulikele tähendusnihetele, ja pole välistatud, et kord

¹ Partiklite *ep* ja *es* arenguid uurivad Külli Habicht ja Karl Pajusalu on jõudnud teistsugustele tulemustele, mis rahvusvahelisse levikusse sattunud seisukohti ei kinnita (info Karl Pajusalult).

tagasi leksikasse pöördununa võib alustada uut grammatiseerimise tsükli, hakates näiteks taas abiverbistuma.

Joonis 1. Grammatiseerimise ahela kulg tähendusaste võrgustikus. Lüli G põikab hilises grammatiseerimise staadiumis grammatiseerimisele kõrvale releksifikatsioonile. (Ziegeler 2003: 255)

D. Ziegeleri skeem näitab ilmekalt, kuidas keeleüksuse konkreetne grammatiseerimise ahel on üks marsruut valikuvõimaluste võrgustikus. Meenutagem näiteks eesti keeles ahelast *kansak* > *kaas* järgnenud hargnemiste rohkem või vähem grammatiseerunud tulemusi: komitatiiv *-ga*, partiklid *kas* ja *ka*, afiksaaladverb *kaasa* (Alvre 1997). Ja kui kinnistuks näiteks partikli *ka* kasutus nimisõnana (nagu *Siin on veel palju ka sid*), siis olekski see tagasitee küll grammatilisemast sõnast leksikaalsemaks, kuid mitte allika *kansa* juurde.

Vaidlusi on tekitanud ka muutusteahela lõpuosa: kas tõesti suubub grammatiseerimine mittemillessegi? Seda probleemi käsitleb Olga Fischeri uurimisprojekt skandinaavia käändesüsteemist, kus on märke nullstaadiumi eelsest püüdest käänevormistus tagasi tuua (Fischer 2006). Ka Riho Grünthal (2003: 39) kritiseerib läänemeresoome keelte andmete põhjal tagasipöördumatu ühesuunalisuse seisukohta, mille järgi peaks vorm tsükli lõppu jõudes kaduma, kui tegelikult püüab keelesüsteem end säilitada, leides selleks uusi vahendeid süsteemi. Siiski on ka grammatiseerimise teooria raames esitatud seisukohti funktsionaalse

uuenemise kohta: kui mingi vormivahend muutub ebaselgeks või kaob, leiab keel sageli teise vormiv imaluse (vt Giacalone Ramat, Hopper 1998: 6–7; Metslang 1993: 204–205), nii nagu on kujunenud näiteks eesti *de*-mitmus või *sid*-partitiiv ja levima hakanud objekti vormihomoni umiat korvav aspektipartikkel * ra*.

Keeleajaloo uurimise seisukohalt võib muret teha grammatiseerimisteooria ebaajalooline, üldistav ja tüpoloogiline l henemine, mille taustal ei p orata piisavalt tähelepanu konkreetsete diakrooniliste muutuste  ksikasjadele (Joseph 2004).

Veel on toodud vastunäiteid põhimõttele, et t hendusmuutused eelnevad vormimuutustele, esile toodud probleeme grammatiseerimise mõiste piiritlemisel ning tõlgendamisel, jne (vt nt Abraham 2003).

4. Teoreetiline külg

4.1. Teematika. Millele on siis (lisaks eeltoodule) grammatiseerimisteoreetilisel poolel viimastel aastatel keskendunud? Üldiselt võiks öelda, et haare on laienenud: p oratakse rohkem tähelepanu grammatiseerimise taustale, grammatiseerimise kohale keeles toimuvate protsesside kompleksis; grammatiseerimise v imaldavatele kontekstidele; infostruktuuri ja grammatiseerimise seostele (nt topiku muutumine subjektiks); grammatiseerimisele kui keele ökonoomiat teenivale protsessile; grammatiseerimise pragmaatilisele poolele, selle tegelikule toimumisele suhtluses; keelekontaktide ja sotsiolingvistiliste tegurite mõjule; grammatiseerimise paralleelidele keele omandamisega; grammatiseerimise motivatsioonile, kus välja toodud selliseid tegureid nagu keele konoomia, loovus, ratsionaalsus; grammatiseerimise laiemas mõttes, mis hõlmab kõikvõimalikke grammatikat kujundavaid protsesse. Kui seni olid uurimisobjektiks peamiselt klassikalised kategooriad, nagu aspekt, aeg, possessiivsus, modaalsus, siis n iid tuntakse enam huvi nt partiklike jm funktsioonis nade ning vestluses toimuvate protsesside vastu.

Üheks probleemiringiks on **grammatiseerimise ja leksikalisatsioonise** vaherkord ja eristamine. See on muutunud aktuaalseks seoses huviga funktsioonise ja -s n hendite vastu:  helt poolt kujunevad need mingite sõnavormide leksikalisatsioonise teel, teiselt poolt asuvad täitma grammatilise, tekstilise, diskursuslikke funktsioone (eesti keeles näiteks kaassõnad, nagu *abil*, *vaatamata*; sidesõnad, nagu *olguigi et*, *vaatamata sellele et*, *kuivõrd*; partiklid, nagu *või ~ v *, *kuule ~ kule*, *kas või*, *võib-*

olla). Mitmesugused partiklid jäävad ka juba grammatika piirialale ja nende kuulumine grammatikasse on ebaselge. Leksikalisatsioonil ja grammatisatsioonil on mõndagi ühist: mõlemad on üldjuhul ühesuunalised ja järkjärgulised protsessid, mille käigus keeleüksuste tähendus nihkub ja kivistub, liigendatus muutub, vorm kokku sulab, kategooria muutub. Erinevus on ennekõike selles, et leksikalisatsioon kujundab keeletespetsiifilisi, madala sagedusega, sageli eriomase tähendusega üksusi; grammatisatsioon aga tüpoloogiliselt üldisi kategooriaid, sagedase kasutuse, laia kombineerumise ja üldise tähendusega keeleüksusi (Campbell 2003; Brinton, Closs Traugott 2005: 89–110).

Grammatika muutumises on oluline koht ka keelekontaktidel. B. Heine ja T. Kuteva järeldavad paljude keelte andmetel, et vaevalt on grammatika kopeerimine (*replication*) vähem üldine kui leksikaalne laenamine. Grammatika kopeering on keelekontakti, grammatisatsiooni universaalsete protsesside ning keele sisemise arengu ühine tulemus ja sageli on raske kindlaks teha ühe või teise teguri osakaalu. (Kui näiteks soome keeles on kaassõnalisel kasutuses *huolimatta (mistä)*, vene keeles *nesmotrja (na čto)* ja eesti keeles nii *huolimata (millest)* kui ka *vaatamata (millele)*, kas siis *mata*-vormide kaassõnastumine on soome ja vene kasutuse kopeering ja mis on seda tinginud?) Kontaktipõhine grammatisatsioon kulgeb üsnagi samaselt keelesisese grammatisatsiooniga: ühes suunas, järk-järgult, mööda grammatisatsioonikanaleid. Vastuvõtva keele kõnelejad leiavad oma keelest (teinekord üsna perifeerse) malli, mis on võimalikult lähedane eeskuju andva keele grammatikas toimivale mallile, ja hakkavad seda järjest sagedamini kasutama samasuguses grammatilises funktsioonis. Seda võivad lisaks keelesisestele vajadustele motiveerida mitmesugused kommunikatiivsed ja sotsiaalsed põhjused, nagu keeltevaheline tõlgitavus (nagu transitiivse omamiskonstruktsiooni verbiga *omama* või *evima* levimisel eesti kirjakeeles, vt jaotis 6) ning keeltevahelise suhtluse hõlbustamine. Kindlasti ei ole keelemallide kopeerimine tahtetu mehhaaniline tegevus, vaid kõnelejate valiku ja loovuse tulemus. Mõned kategooriad tunduvad olevat altimad kontaktimõjulisel kujunema, nt aja ja aspekti markerid, kaassõnad, vestluspartiklid, artiklid, sidesõnad; siiski pole siin veel mingeid üldpõhimõtteid suudetud leida. (Heine, Kuteva 2005: 121–122, 261; Nau 1995: 25–29)

Omaette nähtus ja süvenemist vääriv teema on nn sundgrammatisatsioon (*Zwangsgrammatisierung*, Nau 1995: 122). Seda terminit jutumärkidesse panduna on kasutanud Nicole Nau teiskeelsete keele-

arendajate poolt eesti ja läti vanasse kirjakeelde toodud artiklite üks ja see kohta. Nau näide on elujõuetuks osutunud uuenduse kohta – samas aga on ju eesti keeles teatavasti küllaga ka vähem või rohkem juurduvat, nagu *saama*-futuutum, V2-sõnajärg ja raamkonstruktsioon, aspektitähendusega verbipartikkel *ära*.

Grammatisatsiooniprotsesside põhiallikas on suuline kõne. Siiski väärib analüüsimist kirjaliku registri roll – ühelt poolt sundgrammatisatsiooni, teiselt poolt omakeelsegi keelekorralduse mõju tõttu. Nagu eesti, nii ka soome ühiskeeles on paljud tulenenud omaaegsetest normeerimisotsustest. Lea Laitinen (2004) toob näite grammatisatsiooniprotsessi peatamisest: soome eitusverbi kasutus varieerus, see oli teel muutumatuks partikliks (16.–19. saj kirjakeeles esines vorme nagu *ei minä, en me, et te, ei he*), kuid normeeriti 19. sajandil verbiks. (Omaette probleemiks, eri keelte puhul erineval määral, on eri aegade tekstide vastavus ja mõju suulistele registritele.)

Suulise suhtluse osas on asunud analüüsima ka seda, kuidas toimub grammatisatsiooni kujunemine tegelikus kommunikatsioonis. Ekkehard Königi (2005) uurimisprojekt vaatleb kõneleja ja kuulaja rolli, rõhutades suhtlusosaliste loovust ning kuulaja aktiivsust reanalüüsimisel. Martin Haspelmath aga tuletab meelde, et teooriaarutluste tuhinas ei tasu unustada Hermann Pauli sõnastatud põhiteode: „Die eigentliche Ursache für die Veränderung des Usus ist nichts anderes als die gewöhnliche Sprechfähigkeit.”² (Haspelmath 1999: 1064; viitab allikale Paul 1920 [1880]: 32)

4.2. Seosed muude suundade ja vaatenurkadega. Ühelt poolt on grammatisatsioon mõistena väljunud grammatisatsiooniteooria raamistikust. Nagu näiteks termin „häälikumuutus” on üldtuntud ka väljaspool võrdlev-ajaloolise keeleteaduse mudelit, nii kasutatakse ka terminit „grammatisatsioon” keelekirjelduse, vestlusanalüüsi, mitmesuguste muutuste kirjeldamise, tüpologia jm kontekstis.

Teiselt poolt seostatakse ka kogu grammatisatsiooniteooriat muude teooriate vaatenurkadega. Seoses grammatisatsiooni avarama mõistmisega on sellesse lülitunud konstruktsioonide grammatiseerumine konstruktsioonigrammatika mõistes. Grammatisatsiooniteooriaga on seostatud vestlusanalüüsi, keelekasutuse (*performance*) analüüsi, generatiivset

---

² „Uususe muutumise tegelikuks põhjuseks pole miski muu kui tavaline kõnetegevus.” (H.M. tõlge.)

grammatikat, keeleökonomiat, optimeerimist, lapsekeele kujunemist, teise keele omandamist. (Vt nt Kemmer, Wilpert 2005; Kiparsky 2006; van Gelderen 2004; Abraham 2003.)

5. Grammatisatsiooniga seotuvaid uurimusi Eestis ja eesti keelest

Ka Eesti keeleteaduses on grammatisatsiooni mõiste ja teooria end kinnitanud kogu oma mitmepalgelisuses. Subjektiiivsest vaatevinklist näen sel teorial kaht olulist teenet: ta on aidanud mõista keele ebamäärasusi ja normide suhtes problemaatilist materjali ning innustanud laienevat huvi keele dünaamika vastu.

Esimesed eesti keele grammatisatsiooni käsitlused ilmusid väljaspool Eestit: Fanny de Siversi artikkel postpositsioonist *pool* „Grammaticalisation d'un lexème: une „postposition” spaciale en estonien: *pool*” (de Sivers 1980) ja Lyle Campbelli grammatisatsiooniteoreetiline käsitlus eesti kvotatiivi ja üldküsipartiklite kujunemisloost „Some grammaticalization changes in Estonian and their implications” (Campbell 1991). Ülevaade eesti keele alastest töödest 2002. aasta seisuga leidub siinse autori varasemas artiklis (Metslang 2002). Grammatisatsiooni uurimine on jätkunud, nii laienenud kui ka süvenenud, on kaitstud kraadi- ja lõputöid, avaldatud artikleid. Oluliseks sündmuseks oli grammatisatsiooniseminar Tartu Ülikoolis 31.10.03 Lyle Campbelli osavõtul.

Doktoriväitekirjadest puudutavad rohkem või vähem grammatisatsiooniküsimusi Külli Habichti „Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärad selle taustal” (2001), Ilona Trageli „Eesti keele tuumverbid” (2003), Leelo Keevalliku „From interaction to grammar. Estonian finite verb forms in conversation” (2003), Liina Lindströmi „Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulisel eesti keeles” (2005), Kadri Muischneki „Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles” (2006).

Uurimuste peamise temaatika võiks rühmitada järgmiselt.

- Verbikonstruktsioonid: tuumverbidega konstruktsioonid (Penjam 2005, Trigel 2003, Merirand 2003), tugiverbikonstruktsioonid (Muischnek 2006), seriaalkonstruktsioonid nagu *mine tee, läheb teeb*, kus liikumisverb toimib kavatsusliku tuleviku markerina (Trigel 2003).

- Sünteetiliste ja analüütiliste verbide paarid ning aspektivahendite kujunemine, nt *tülitsema – tülli minema, soojendama – sooja tegema, tervenema – terveks saama, kannatama – kannatada saama* (Eslon 2004).
- Vestluspartiklite kujunemine verbivormide baasil, nt *kuule, maitea, tähendab, oota, olgu, onju* (Keevallik 2003).
- Grammatiseerunud (siduvate) ja grammatiseerumata (küsiivate) asesõnade erinev käitumine infostruktuuris – küsiivad asesõnad on fokuseeritud, tuues kaasa verbilõpulise sõnajärje tendentsi, vrd nt relatiivlauset *See oli vist kuskil teises tükis, kus Eldor Valter jõle hästi mängis joodikut* ning küsilausest *Mis firmade reise te muidu veel pakute?* (Lindström 2005).
- Evidentsiaalsusvahendite tüpologia, sh grammatiseerimine eri keeltes (keeled paigutuvad skaalale, mille äärmusi iseloomustavad opositsioonid, nagu tekkimine perfektist – tekkimine muust allikast, grammatiseerimise jälgitavus – läbipaistmatus, järeldava ja refereeriva evidentsiaalsuse sama või eri allikas; vaadeldud keeltest paigutusid skaala otstesse vastavalt albaania ja eesti keel – Kehayov 2004).
- Evidentsiaalsusvahendite kujunemine regrammatiseerimise teel eesti murdeainestikus: lõunaeesti *na*-tunnuselise kvotiivi (*olna, saana*) baseerub tõenäoliselt potentsiaalil (Metslang, Pajusalu 2002).
- Kõnelemisnoomenite (*sõnul, väitel* jms) leksikalisatsioon ja kaasõnastumine (Sepper 2006).
- Kõnelemisverbivormide kokkusulamine komplementlause sidendiga, nt *ütlesin et > ütisin et > ütisin=et* (Hennoste 2004).
- Tingimuslausete grammatiseerimine (Koks 2006).
- Regrammatiseerimine imperatiivi/jussiivi vormistikus: *gu-/ku*-tunnuselise optatiivivormist (*tehku*) ja permissiivkonstruktsioonist partikliga *las* (*las teeb*) on kujunenud nii kolmanda pöörde imperatiivivorm kui ka jussiivivorm (Erelt, Metslang 2004).
- Tuumsõnade roll mitmetes grammatiseerimise protsessides (Pajusalu, Veismann, Tragel, Vija 2004).
- Konstruktsioonigrammatika vaatenurk (*mis*-küsimus – Pajusalu 2006; passiivsed teonimekonstruktsioonid, nt *maja läheb lammutamisele* – Sakhai 2005).

6. Lõpetuseks ja edasimõtlemiseks: grammatisatsioon infoajastul

Grammatisatsiooniteooria on funktsionalistlik, „jumalikku tõde” (ja mitte „hookuspookust”) otsiv suund keeleteaduses, mis kõigist kahtlustest ja vaidlustest hoolimata on tugevalt kanda kinnitanud, pakkudes raamistikku keele dünaamika märkamiseks ja analüüsimiseks ning jätkates oma teoreetilise põhja kujundamist ja laiendamist. Lõpetuseks üks vaatenurk, mis varem või hiljem aktualiseerub.

Infoajastu loob keele muutumisse ilmselt uue olukorra. Võrgutekstide ja -suhtluse plahvatuslik kasv, seal leviva keele lähedus kõnekeelele – on see kõnekeele kõrvale kaasa toonud uue intensiivsete keele muutuste lähtekeskonna? Nii on asunud levima seni suhteliselt perifeersed mallid: progressiiv, *omama-/evima*-possessiivkonstruktsioon. Google'i otsingumootor andis 27. oktoobril 2005 päringule *omab* 275 000, *ei oma* 74 000, *evib* 397, *ei evi* 637 viidet, nt laused (10)–(14) (Metslang 2005). 7. juulil 2006 olid vastavad arvud juba *omab* – 999 000, *ei oma* – 292 000, *evib* – 980, *ei evi* – 936.

- (10) Vähem kui 40% *omab* digitaalset (intraoraalset) kaamerat. Umbes 10% hambaravidest *omab* digitaalset radiograafilist aparatuuri. Umbes 20%-l hambaarstidest on võimalus kasutada Internetti (enamasti kodust).
- (11) Mõned haiged raske von Willebrandi haiguse vormiga (tüüp3) *ei oma* perekonnas teisi haigeid.
- (12) See paindlik multifunktsionaalne seade *evib* mitut paberisahtlit, dokumendi koostamise ja klammerdamise valikuid, kolme eri funktsiooniga paberipesa ja digitaalse dokumendi saatmise võimalust.
- (13) Kuid mitte iga materiaalselt kehtiv haldusakt *ei evi* veel juriidilist jõudu tekitada teatud muudatusi õiguslikus olustikus.
- (14) ma teeks, aga ma *ei evi* pappi.

Uurijale on veebimaailm uus, väga mitmepalgeline ja mahukas korpus. Keelekasutaja jaoks on see suhtlemise ja tekstitootmise keskkond, kus suhtluse maht ja intensiivsus on tohutult kasvanud. Siin segunevad eri keelevariandid suulisele kõnele lähedasest võrgusuhtluskeelest ametlikumate tekstideni, palju on võõrmõjulist tõlkematerjali. Domineerib vaba, toimetamata keelekasutus. Näen siit tõusvat nii mõndagi küsimust. Kas veebisuhtlus astub suulise suhtluse kõrvale olulise muutusteallikana? Kas keelemuutuste tempo kiireneb? Kuidas toimivad grammati-

satsioonimõjurid veebisuhtluses? Mis roll on ikkagi keele muutumise juures ühel või teisel keelekujul?

KIRJANDUS

- Abraham, Werner 2003. Autonomous and non-autonomous components of 'grammatic(al)ization': economy criteria in the emergence of German negation. – *Sprachtypologie und Universalienforschung* vol. 56, no. 4, 325–365.
- Alvre, Paul 1997. Küsisõnast *kas?* vana kirjakeele taustal. – Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 9–15.
- Brinton, Laurel J., Elizabeth Closs Traugott 2005. *Lexicalization and language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, Lyle 1991. Some grammaticalization changes in Estonian and their implications. – *Approaches to the grammaticalization*. Vol I. (Typological Studies in Language 19.) Toim. Elizabeth Closs Traugott, Bernd Heine. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 285–299.
- Campbell, Lyle 2003. *Lexicalization & Grammaticalization*. (Ettekanne Tartus 31.10.2003.)
- Diewald, Gabriele 1997. *Grammatisierung. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen*. Tübingen: Niemeyer.
- Erelt, Mati, Helle Metslang 2004. Grammar and pragmatics: changes in the paradigm of the Estonian Imperative. – *Linguistica Uralica* 3, 161–178.
- Éslon, Pille 2004. O grammatikalizacij analitičeskikh glagolov éstonskoga jazyka. – *Linguistica Uralica* 2, 95–108.
- Fischer, Olga 2006. Project: Is zero the final stage of grammaticalization? Some surprising effects of deflexion in Continental Scandinavian.
<http://www.onderzoekinformatie.nl/en/oi/nod/onderzoek/OND1283701/>
(7.07.2006)
- Fischer, Olga, Muriel Norde, Harry Peridon (Toim.) 2004. *Up and down the Cline – the Nature of Grammaticalization*. (Typological Studies in Language 59.) Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gelderen, Elly van 2004. *Grammaticalization as Economy*. – *Linguistik Aktuell*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Giacalone Ramat, Anna, Paul Hopper 1998. Introduction. – *The limits of grammaticalization*. (Typological Studies in Language 37.) Toim. Anna Giacalone Ramat, Paul Hopper. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–12.
- Grünthal, Riho 2003. *Finnic adpositions and cases in change*. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia* 244. Helsinki.

- Habicht, Külli 2001. Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripäradest selle taustal. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Harris, Alice, Lyle Campbell 1995. *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haspelmath, Martin 1999. Why is grammaticalization irreversible? – *Linguistics*, vol. 37, no. 6, 1043–1068.
- Haspelmath, Martin 2004. On directionality in language change with particular reference to grammaticalization. – *Up and down the Cline – the Nature of Grammaticalization*. (Typological Studies in Language 59.) Toim. Olga Fischer, Muriel Norde, Harry Peridon. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 17–44.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2002. *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2005. *Language contact and grammatical change*. (Cambridge approaches to language contact.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd, Ulrike Claudi, Frederike Hünemeyer 1991. *Grammaticalization. A conceptual framework*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Hennoste, Tiit 2004. *Et*-komplementlause kesksete põhiverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. – *Keel ja Kirjandus* 6 ja 8, 401–413 ja 590–604.
- Hopper, Paul, Elizabeth Closs Traugott 1993. *Grammaticalization*. (Cambridge Textbooks in Linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Hurst, Alex 2005. *Grammaticalization*. (Loengukonspekt, UCLA.) <http://www.linguistics.ucla.edu/people/grads/hurst/ling110/lec9.pdf> (7.07.2006)
- Höche, Silke 2005a. *General Principles of Grammaticalization*. (Loengukonspekt, Ruhri Bochumi ülikool.) http://homepage.ruhr-uni-bochum.de/Silke.Hoeche/general_principles.htm (7.07.2006)
- Höche, Silke 2005b. *Some recent trends in grammaticalization*. (Loengukonspekt, Ruhri Bochumi ülikool.) <http://homepage.ruhr-uni-bochum.de/Silke.Hoeche/Aspects%20of%20Language%20Change/Some%20recent%20trends%20in%20grammaticalization.doc> (7.07.2006)
- Hüning, Matthias 2003. *Hauptseminar Grammatisierung*. (Kursuse ülevaade, Berliini Vaba Ülikool.) <http://www.niederlandistik.fu-berlin.de/cgi-bin/kovo.cgi?wann=2003/2004> (8.07.2006)
- Itkonen, Esa 1998. *Mitä on kieliopillistuminen? – Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta*. Toim. Anneli Pajunen. SKS, Helsinki, 11–41.
- Itkonen, Esa 2002. *Grammaticalization as an analogue of hypothetico-deductive thinking*. – *New reflections on grammaticalization*. (Typological Studies in Language 49.) Toim. Ilse Wischer, Gabriele Diewald. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 413–422.

- Joseph, Brian 2001. Is there such thing as grammaticalization? – *Language Sciences* 22, 163–186.
- Joseph, D. Brian 2004. Rescuing traditional (historical) linguistics from grammaticalisation theory. – *Up and down the Cline – the Nature of Grammaticalization*. (Typological Studies in Language 59.) Toim. Olga Fischer, Muriel Norde, Harry Peridon. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 45–72.
- Keevallik, Leelo 2003. From interaction to grammar. Estonian finite verb forms in conversation. (*Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia* 34.) Uppsala.
- Kehayov, Petar 2004. Eesti keele evidentsiaalsussüsteemi tüpoloogias mõne teise keele taustal. – *Keel ja Kirjandus* 11 ja 12, 812–829 ja 895–922.
- Kemmer, Suzanne, Martin Hilpert 2005. The Usage-Based Model and Corpus Linguistics. Constructions in Synchrony and Diachrony. (*Loeng Tartu Ülikoolis* 29.11.2005.)
- Kiparsky, Paul 2006. Grammaticalization as optimization. <http://www.stanford.edu/~kiparsky/Papers/yalegrammaticalization.pdf> (7.07.2006)
- Koks, Helen 2006. Tingimuskonstruktsioonid tänapäeva eesti keeles. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- König, Ekkehard 2005. On the role of performance, of syntagmatic and paradigmatic relations in the genesis, development, and renewal of grammar. http://www.sfb-performativ.de/seiten/b8_vorhaben_engl.html (24.11.2005)
- Laitinen, Lea 2004. Grammaticalization and standardization. – *Up and down the Cline – the Nature of Grammaticalization*. (Typological Studies in Language 59.) Toim. Olga Fischer, Muriel Norde, Harry Peridon. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 247–262.
- Leiss, Elisabeth 2000. Artikel und Aspekt. Die grammatischen Muster von Definitheit. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Lindström, Liina 2005. Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. (*Dissertationes Philologiae Estoniae Universitatis Tartuensis* 16.) Tartu.
- Meillet, Antoine 1912. L' évolution des formes grammaticales. – *Rivista di scienza* 12.
- Merirand, Laura 2003. *Pidama*-verbi grammatiseerunud kasutusest vanemas kirjakeeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Metslang, Helle 1993. Verbitarind ajatähendust väljendamas. – *Virittäjä* 2, 203–221.
- Metslang, Helle 2002. Grammatikalisatsiooniteoorias eesti keele taustal. – *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 164–178.
- Metslang, Helle 2005. Tähelepanekuid verbisüntaksist. (Ettekanne muutuva keele päeval 4.11.2005.)

- Metslang, Helle 2006. Grammatika ei saa kunagi valmis. – Oma Keel 1, 5–11.
- Metslang, Helle, Karl Pajusalu 2002. Evidentiality in South Estonian. – *Linguistica Uralica* II, 98–109.
- Muischnek, Kadri 2006. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. (*Dissertationes Philologiae Estoniae Universitatis Tartuensis* 17.) Tartu.
- Nau, Nicole 1995. Möglichkeiten und Mechanismen kontaktbewegten Sprachwandels unter besonderer Berücksichtigung des Finnischen. (Edition Linguistik 08.) München / Newcastle: LINCOM Europa.
- Nevalainen, Terttu 2004. Three perspectives on grammaticalization: Lexicogrammar, corpora and historical linguistics. – *Corpus Approaches to Grammaticalization in English*. Toim. Hans Lindquist, Christian Mair. (*Studies in Corpus Linguistics* 13.) Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–31.
- Nevis, Joel 1986. Declitization in Old Estonian. – *Studies on Language Change*. Toim. Brian D. Joseph. The Ohio State University Working Papers in Linguistics 34, 10–27.
- New Reflections 3 = New Reflections on Grammaticalization 3. Abstracts. <http://www.usc.es/ia303/Gramma3/abstracts.html> (24.11.2005)
- Newmeyer, Frederick 1998. Language form and language function. (Language, speech and communication.) Cambridge / Massachusetts, London. A Bradford Book. The MIT Press.
- Pajusalu, Renate, Ilona Tragel, Ann Veismann, Maigi Vija 2004. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pajusalu, Renate 2006. *mis*-konstruktsioon. Mis konstruktsioon? – *Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics*. Toim. K. Kerge, M.-M. Sepper. Tallinn, May 6–7, 2004. Tallinn: TLÜ (ilmumas).
- Paul, Hermann 1920 [1880]. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. 5. Auflage. Tübingen: Niemeyer.
- Penjam, Pille 2005. *tulema*-verbi leksikaalsest ja grammatilisest kasutusest ning modaalse funktsiooni kujunemisest eesti kirjakeeles 17.–20. sajandil. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Rätsep, Huno 1979. Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu Riiklik Ülikool.
- Sahkai, Heete 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. – *Keel ja Kirjandus* 10, 790–807.
- Selig, Maria 1992. Die Entwicklung der Nominaldetermination im Spätlatein. Romanischer Sprachwandel und lateinische Schriftlichkeit. Tübingen: Narr.
- Sepper, Maria-Maren 2006. Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- Sildvee, Kadri 2000. Täendusmuutused grammatikaliseerumisprotsessis. – *Keel ja Kirjandus* 12, 841–853.
- Sivers, Fanny de 1980. Grammaticalisation d'un lexème: une „postposition“ spaciale en estonien: *pool*. – *Lingua Posnaniensis* 23, 181–186.

- Stark, Elisabeth 2005. Explaining article grammaticalization in Old Italian. – Romanistische Korpuslinguistik II. Korpora und diachrone Sprachwissenschaft. Toim. J. Kabatek, D. Pusch Claus, W. Raible. Tübingen: Narr, 455–468.
- Ziegeler, Debra 2003. Redefining undirectionality: Insights from demodalisation. – Folia Linguistica Historica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae XXIV / 1–2, 225–266.
- Tragel, Ilona 2003. Eesti keele tuumverbid. (Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Uuspõld, Ellen 2001. *des-* ja *mata-*vormide kaassõnastumine ja eesti komareegliid. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks. Toim. Reet Kasik. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 306–321.
- Vallauri, Edoardo Lombardi 2004. Grammaticalization of syntactic incompleteness: free conditionals in Italian and other languages. – SKY Journal of Linguistics 17, 189–217.
- Wischer, Ilse, Gabriele Diewald (eds.) 2002. New reflections on grammaticalization. (Typological Studies in Language 49.) Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.